

**JEZIK: LINGVISTIČKA, KULTURNA I/ILI DRUŠTVENA
KATEGORIJA**

Borjana Prošev Oliver
Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska

Key words: Language delayering, language idioms, sociolinguistics, multiculturalism, multilingual societies, language standardization, language as a cultural, social and linguistic phenomenon.

Summary: Language is used for human communication, which is its basic and broadest purpose. Language divisions relevant to different varieties, such as geographical and social dialects, standard types and their varieties, all kinds of sub-type language idioms, always blend with the social varieties. Thus, language is a social category, and is accordingly the condition, but also the consequence of social changes with far reaching consequences for the culture of the community that uses it. The sociolinguistic research represents the interdisciplinary complex close to the recent cultural studies which deal with the Other. When differences are emphasized between the individual speaker and the collective, that results with the situation of language discontinuity, a factor of great instability which contributes to fitting/not fitting in the coherent cultural stream. The relation between language and culture is not only affirmative as in ideal contemporary big and powerful multicultural and multilingual societies, but it can also be antagonistic. For instance, the relations between languages of colonizers and languages of colonized societies, or those inside a society, in the process of standardization, almost always eliminate the elements of the minor culture and its language.

Idiomom nazivamo jezik ili jezični sustav koji se može smatrati posebnim jezikom, ako se od drugog idioma ili jezika razlikuje barem minimalno različitom gramatikom i rječnikom, kao i dijalektom nekog jezika. Jer, gotovo je nemoguće s lingvističkog aspekta povući granice između jezika i dijalekta prema jedinstvenim gledištima (Kloss, 1978) i vrlo je teško odrediti što je jezik, a što dijalekt u genetskolingvističkom smislu (Brozović, 1998). Stoga je kompleksno pitanje o jezičnom identitetu, a u svezi s kojim se uglavnom razlikuju njegova tri vida: tipološki (opisni i strukturalni), rodoslovni (genetski) i vrijednosni (sociolingvistički). Tako se raznim idiomima/jezicima bave tri međusobno neovisne grane jezikoslovne

znanosti, genetska ili povijesno-poredbena lingvistika, tipološka i sociolingvistika, koje se bave osnovnim pojmom jezika, ali svaka s njegovom različitom sadržajnom vrijednosti. Jezik u geneolingvistici predstavlja zajednicu bliskosrodnih dijalekata, koja ne obuhvaća baš sve inače srodne dijalekte povezane raznim stupnjevima srodnosti.¹ U središte problema se dovodi kriterij međusobne razumljivosti koji se nerijetko smatra osnovnim za razlikovanje jezika. Ako se govornici dvaju varijeteta ne razumiju, tada oni govore različite jezike ili dijalekte istog jezika i obratno. Međutim razumljivost istoga jezika i nije pouzdan kriterij određivanju onog što nazivamo jezikom, a što potvrđuju brojni primjeri: postoje varijeteti različitih jezika koji se međusobno razumiju, ali i varijeteti koji pripadaju istomu jeziku, a nisu međusobno razumljivi.

Tipološki identitet jezika utvrđuje se na temelju inherentnih jezičnih svojstava.

Teritorijalno raslojavanje jezika sa stanovišta geneolingvistike i tipološke lingvistike mogli bismo opisati na sljedeći način: na dnu vertikalne hijerarhije su mjesni govori koji predstavljaju zajednice posve konkretnih jezičnih osobina. Mjesne govore s najvećim brojem zajedničkih izoglosa obuhvaćamo u dijalekte, dijalekte u skupine dijalekata koje nazivamo narječjima. Po ovom se vidi da je dijalekt, čisto lingvistički gledano, potpun komunikacijski sustav koji ima sva obilježja jezika. Razlika je u tome da je jezik samo nadređena kategorija, utoliko što je dijalekt po definiciji oblik nekog jezika. Međutim, u sociolingvističkom smislu, jezicima se nazivaju samo oni dijalekti ili skupovi dijalekata koji ispunjavaju samo određene društvene i kulturne uvijete, odnosno koji nadilaze svoje geografske okvire i dobivaju psihološku i simboličku vrijednost vezivanjem za osjećanja nacionalne, političke ili kulturne pripadnosti.

Srodna narječja sačinjavaju jezik, tj. jezik kao dijasistem. Govore, skupine govora, dijalekte i narječja proučava geneolingvistička disciplina koju nazivamo dijalektologija, a jezike kao dijasisteme poredbena gramatika. To znači da u dvjema navedenim geneolingvističkim disciplinama jezik kao dijasistem zauzima posve različita mjesta: u djalektologiji je to najviši stupanj na liniji mjesni govor-jezik, a u poredbenoj gramatici najniži stupanj na liniji jezik-jezična porodica. Jezik je u geneolingvističkom smislu dijasistem u rangu jezika. Jedan se jezik može smatrati zbirom dijalekata, odnosno dijasistemom, kao cjelina i nadređena skupina djelomično podu-

¹ Teškoća pri određivanju lingvističkih razlika očita je u vezi s dijalekatskim kontinuumom na kojemu se procesom "diferencijacije" (Daneš, 1988) može oblikovati više standardnih jezika. Pravljenje distinkcija na dijalekatskom kontinuumu utemeljeno je na autonomiji i heteronomiji koje su rezultat političkih i kulturnih prije nego čisto lingvističkih činilaca (Chambers&Trudgill, 1998).

darnih struktura. Dijasistem u rangu jezika razlikuje se od standardnog koji je pak jezik konkretne selekcije iz te cjeline i njime se bavi sociolingvistika. Pojmom dijasistem bavi se genetska lingvistika koja ima najmanjeg utjecaja na društvo i kulturu. Dijasistem je apstraktan pojam i ne pokazuje izrazite i konkretne jezičke posebnosti, za razliku od standardnog jezika koji je konkretan idiom kojemu možemo navesti sve glasovne, gramatičke i rječničke osobine.

Vidjeli smo brojne jezične podjele koje se odnose na različite varijetete: geografske i društvene dijalekte, standardne tipove i varijante tih standarda kao i razne podtipove karakteristične za neku jezičnu skupinu. Načelno, te se jezične podjele ukrštaju s društvenima. Ovo šarenilo dobiva novu dimenziju ako se uzme u obzir društveno-jezična povijesna dinamika te međudjelovanje različitih jezičnih tipova i njihovi složeni odnosi i varijacije unutar društvene grupe te je stoga razumljivo napuštanje stavova teorijske lingvistike o jedinstvenoj, homogenoj i invarijantnoj jezičnoj strukturi i tradicionalnih predstava o općim pojmovima jezika i njihovih dijalekata i tradicionalne jezične terminologije u korist koncepcija o jezičnim varijetetima i cijelog spleta pojmova oko te jezgre.

Suštinsko pitanje: kako se klasificiraju jezični varijeteti u jedan jezik, kako se određuju granice između jezika, pozivajući se na lingvističke kriterije poput genetskog, tipološkog/strukturnog ili kriterija međusobne razumljivosti ne može dati jednoznačan odgovor. Njima se moraju dodati kriteriji poput posjedovanja zajedničke književne tradicije, standardnojezičnog oblika, političkog jedinstva odnosno odvojenosti.

Jezik služi ljudskoj komunikaciji, odnosno razmjeni iskustva, spoznaja, misli i osjećanja, a što je njegova temeljna i najšira namjena. Znači, jezik služi razumijevanju između onih koji se njime služe. U svezi s time bitno je napomenuti da se sporazumijevaju ljudi, a ne varijeteti jezika. Stoga je jezik društvena kategorija te je njegov sociolingvistički identitet, odnosno njegova društvena strana od središnjeg značaja.

Budući da je ljudska grupa kao društvena zajednica definirana i jezikom kojim se služi, jezik očituje pojavne oblike ljudskih zajednica koje su određene po različitim mjerilima: geografskim, etničkim, nacionalnim, političkim, regionalnim, socijalnim, konfesionalnim, profesionalnim. Stoga relativno mlada sociolingvistička proučavanja predstavljaju interdisciplinarni kompleks koji barata još neujednačenom terminologijom varijabilnih kategorija koje nastaju kao posljedica društvenog raslojavanja jezika, odnosno posljedica promjena jezičnih i društvenih struktura.

Jezik je u središtu i interdisciplinarnog istraživanja koje se zasniva na postulatima komunikacijske teorije kulture s gledišta s kojeg se kulturni fenomeni tretiraju kao komunikacijski: oni o nečemu govore te sadrže neku

poruku. Prema ovoj teoriji društvo i jest dinamičan splet sporazuma među ljudima, (Shapir, 1974: 56), dok je teorija komunikacije tek mehanizam suvislog sporazumijevanja ljudi i razmjene informacija koja se progresivno povećava tijekom povijesti civilizacije (Shapir, 1974: 58). Komunikacijski sustavi su veza između različitih društvenih sustava i različitih kultura koje se razvijaju po imanentnim zakonitostima koje impliciraju povijesne okolnosti. Prema tome, različitost je pokretač komunikacijskih sustava. Jezik kao komunikacijski sustav predstavlja rezultat međudjelovanja različitih jezičnih tipova, njihove složene odnose, teško pregledne varijacije unutar svakog od njih, a što je na jedan ili drugi način društveno uvjetovano, budući da obilježja društvenog života neke zajednice uvelike uvjetuju sadržaj verbalnih informacija i načine razmjenjivanja poruka u njoj.

Fenomen jezika očituje se u mnogobrojnim prostornim, društvenim i funkcionalnim varijacijama koje su podložne i društvenim promjenama te se raslojavaju u specifične pojave i oblike. Glavna zadaća sociolingvistike je u tumačenju društvenih uzroka i posljedica jezičnih razlika koje doprinose raslojavanju jezika. Jer, prema sociolingvističkim sudovima, jezik (misli se prije svega na standardni) nije izrazito lingvistički pojam koji obuhvaća jezična intrinzična obilježja, genetska, tipološka i strukturalna, nego prije svega politički, zemljopisni, povijesni, sociološki i kulturni. Sociolingvistika proučava jezik na temelju njezina vrijednosna identiteta, a koji se odnosi na stavove koje govornici imaju prema vlastitom jeziku pri čemu važnu ulogu ima kulturna tradicija i simbolička veza s etničkim, konfesionalnim ili političkim identitetom. (Bugarski, 1997: 45)

Ovo šarenilo jezične karte u pogledu strukture, geneze, pismenosti, statusa i funkcija, koje stoje u manjoj ili većoj korelaciji s nizom društvenih pojava, dobiva novu dimenziju i ako se uzme u obzir povijesni razvoj, odnosno ona društveno-jezična dinamika koja uslijed neprestanih promjena izaziva i stalna premještanja unutar i između jezičnih sustava. Stoga se sve češće napuštaju tradicionalne predodžbe o općim pojmovima jezika i dijalekta u korist koncepcije jezičnog varijeteta. Odavno se u znanosti o jeziku nametnulo kompleksno pitanje o odnosu društvenih uzroka i jezičnih razlika kao njihovih posljedica. Suvremena lingvistika je upravo zbog ovakvoga stanja insistirala na načelnoj ravnopravnosti svih jezičnih idioma u smislu da je svaki od njih odgovarajuće komunikacijsko sredstvo kolektiva čiju kulturu izražava te se tako shvaćeni, načelno ne mogu dijeliti na razvijene i nerazvijene za razliku od društvenih zajednica. Razlika je među njima samo ta da su se njihovi potencijali mogu razvijati neujednačeno i u ovisnosti od povijesnih, društvenih i kulturnih okolnosti zajednice. Npr. u razvijenijim društvima uzurpira se vlast nad jezikom kako bi se ostvarili širi interesi. U današnje doba imaju moć oni koji posjeduju

informaciju, a jezik je osnovno sredstvo njihova prenošenja. Tako jezik postaje atribut društvene moći i instrument diskriminacije određenih društvenih grupa (rasnih, etničkih, socioekonomskih, ideoloških). Suvremeni kulturni studiji i suvremena sociolingvistika i psiholingvistika u svojim stavovima potiču pravo na jezičnu razliku, a problemi koji iz toga proizlaze rješavaju se u okolnostima jezične nejednakosti jezičnim planiranjem, odnosno svjesnom usmjeravanju jezičnog razvoja na temelju izvanjezičnog vrednovanja, a u svrhu ostvarivanja svojih širih društvenih ciljeva. Društveni utjecaji na jezik mogu pretpostaviti jezične elemente iz drugih jezika i dijalekta, a tiču se posuđenica, interferencija i srodnih pojava, jezičnih saveza (kakav je npr. balkanski), do pidžinskih i kreolskih oblika.

Uz priznate izvore jezičnih promjena kao što su fonološke artikulacije, analogije u gramatičkim oblicima, homonimijski konflikti u semantici, veliku ulogu imaju i društveni pokretači koji donose promjene u načinu života i karakteru društvenih odnosa, ali i u vrijednosnim sudovima i stereotipima vezanim za jezična pitanja, kao što su imitiranje društvenih uzora, ili obratno, jezični purizam, eufemizmi, tabui i dr. Načelno se jezici mijenjaju u zavisnosti o brzini kojom se mijenja društvena zajednica. Odnos je kompleksan i prožimajući, a pritom je uloga jezika u etnizaciji ovisna o okolnostima društva u kojima postoji i razvija se neka etnička zajednica. Etničke zajednice koje se razvijaju u povoljnijim povijesno-društvenim okolnostima manje ovise o posebnostima svojega jezika, i suprotno, one zajednice koje se za svoj nacionalni status bore u teškim prilikama, obično u jeziku traže oslonac, jamstvo svojega opstanka kao zasebne grupe. Promjenama sklonija leksička razina uslijed promjena sadržaja koje jezik izražava, dok su fonetski i gramatički sustavi složenije prirode i sporije se mijenjaju. Strah od asimilacije potiče napore u cilju nacionalnog samoodržanja, osjećaj ugroženosti potiče nacionalizam, a u jeziku purizam. Tako kod veze podređenih društvenih grupa (pokorenih etničkih zajednica, nižih klasa, etničkih manjina) i njihovog podređenog jezika čija su jezična obilježja primarno motivirana društvenom strukturom i svojom funkcijom u njoj, mogu produžiti život takve inferiorne socijalne organizacije u slučajevima kada je i sazrela za promjene. Postoje slučajevi kad se asimilacija smatra nečim poželjnim jer pruža bolje izgleda u životu i tada etnički jezik lakše tone u zaborav. To se u manjoj mjeri počinje događati u fazi prilagodbe kada se jedna grupa jezično prilagođava drugoj, dominantnoj po veličini, ekonomskoj i političkoj moći, prestižu birajući njezin jezik u uzajamnoj i široj komunikaciji, a služeći se svojim jezikom samo u obraćanju unutar skupine. Takva je zajednica po pravilu dvojezična, a dominantna grupa jednojezična. Kod asimilacije dolazi do potpunog napuštanja etničkog jezika unutar skupne komunikacije i zamjenjivanja

vlastitog jezika s jezikom dominantne skupine te se govori o utapanju podređene skupine u dominantnu.

Znači da jezična praksa otkriva različite oblike svijesti i identiteta i upravo su oni simbolični odgovori načinima na koje su različite etničke i koetničke zajednice situirane u često zajedničkom prostoru. Tako shvaćena jezična praksa je jedan od pokazatelja grupne svijesti i stanja identiteta jer otkriva samorecepciju kako i stav prema Drugom. Dakle, u praksi je najčešće riječ o pojavama poput prihvaćanja prestižnog idioma (prije svega standarda), o bi/polilingvizmu, o *code switching-u* (pojava diglosije), tj. o postojanju manje ili više komplementarnih varijeteta u skupnoj verbalnoj komunikaciji.

Formiranje etničke ili nacionalne svijesti vrlo je složen proces, a mjesto i funkcija jezika u njemu izrazito varira sinkronijski i dijakronijski. Sociopsihološki korelati između etničke zajednice i jezika zavise o takvim situacijama. Najpovoljnija je ona koja očituje ravnopravnost jezika te time njihov stabilni odnos ili raširena dvojezičnost kod obje grupe ili višejezičnost kod više skupina.

Jezik se uvijek tretirao kao jedna od važnijih komponenti koje određuju pojam etničkog identiteta. Nacionalno se konstituiranje značajno vezuje uz zaseban jezik i to ne za jezik u terminologiji genetske lingvistike, neki jezični varijetet, vernakular ili dijalekt, koji se svrstavaju u narječja, nadalje u jezike uže skupine, kao pukim sredstvom komunikacije, nego sasvim razvijenim jezikom, standardnim jezikom koji je normiran i polifunkcionalan, koji ga može dostojno reprezentirati i s kojim može sudjelovati u međucivilizacijskoj komunikaciji i vlastitoj nadogradnji u vremenu i prostoru dajući mu ono što se lingvistici naziva stabilna elastičnost. U suprotnome, sve što je manje od toga obilježava tu zajednicu kao nedovoljno razvijenu (Haugen, 1974: 81).

Međutim nije uvijek jezik raspaljivao strasti kao u doba buđenja nacionalne svijesti pojedinih europskih naroda. Kolektivna lojalnost počinje se prenositi na novu društvenu formaciju – nacionalnu državu. Veza jezika i nacije se uspostavlja na kognitivno-psihološkoj razini i njezinim simboličnim značenjima na koja se odnosi kolektivni identitet i tako postaje simbol zajedništva. Povijesno je primjetno da je veza s jezikom po pravilu jača kada su ostali atributi kao što su povijesne, društvene, kulturne, ekonomske okolnosti date zajednice slabije zastupljeni, ali i da takva razina djelomično i ponekad potpuno izbiva u slučajevima zajednica nižeg društveno-civilizacijskog razvoja jer takve zajednice očituju u manjoj mjeri etničku svijest. U takvim uvjetima jeziku se ne pridaje bitan značaj kriterija. Tek pri jačanju etničke samosvijesti koja pod određenim društvenim uvjetima postaje nacionalna, poseže se za jezikom ponekad kao najvažnijim

činjeničnim i simboličkim uporištem. Mnogi su se europski narodi izborili za svoj nacionalni identitet zahvaljujući i posebnom statusu svojih nacionalnih jezika, posebice u fazi nacionalnog konstituiranja. Znači, došlo je do politizacije jezika, posebice u sprezi nacije i standardnog oblika njezinog jezika koji postaje važan simbol nacionalne samobitnosti.

Još od romantizma i devetnaestostoljetne orijentirane lingvistike pod utjecajem Herdera i njemačkog romantizma jezik se smatrao primarnim izrazom kolektivnog iskustva zajednice i mjerilo kolektivnog identiteta kako u povijesnoj tako i mitološkoj projekciji. Prema tome, srodnost ili istost jezika te mogućnost sporazumijevanja predstavlja uvjet formiranja i opstanka neke zajednice. Jezik se shvaćao kao sredstvo pomoću kojeg se zajednice integriraju i razlikuju, kao rezultat pripadanja nekoj rasi, etniji, naciji, koji služi potrebama njezine kulture. Nešto kasnije ovoj sprezi nacija-jezik pridodan je i treći član – država, idealno zamišljena i strogo nacionalna cjelina.

Sprega nacija – jezik je osobito jaka, ali ne pokazuje odveć širok dijapazon očitovanih varijantnih oblika, posebice na Balkanu na kojem su se preplitala dva kulturno-civilizacijska kruga Slavia orthodoxa i Slavia romana: od Slovenaca koji svoj nacionalni identitet uvelike duguju upravo jeziku, muslimana u čijem nacionalnom oblikovanju jezik nije imao značajnijeg utjecaja, Makedonaca čija je nacionalna svijest prethodila makedonskom jeziku kao zasebnom standardnom i književnom idiomu, do Hrvata, Srba, Crnogoraca koji dijele štokavski jezik (u kontekstu stanovišta da je dijalekt, pa i skupina dijalekata čisto lingvistički gledano, potpun komunikacijski sustav koji ima sva obilježja jezika).

Povijesni događaji na Balkanu kao da su pokolebali Herderovsku čvrstu idealnu koncepciju i razjedinjavajuću ulogu jezika. Jer, da su povijesni događaji poprimili drugačiji slijed, slavenski su se balkanski narodi mogli okupiti u jednu naciju. Međutim, u ovom slučaju konfesionalnost te pripadanje različitim kulturno-civilizacijskim krugovima, Slavie orthodoxe i Slavie romane, bitno je podijelilo narode koji su se služili istim jezikom. Danas jedan jezik ili njegove srodne varijante dijele četiri različite nacije koje su do skora dijelile jednu državu. Nastupila je silna politizacija jezika koja je pokazala da subjektivan odnos prema razlici u varijantama igra daleko veću ulogu nego objektivna mjera njezina postojanja. Pri jakoj želji za razdvajanjem i male jezične posebnosti dobivaju emotivan naboj kao visoko vrednovani simboli etničko-nacionalne posebnosti. Suprotno, u slučaju duha zajedništva i veće se razlike zanemaruju.

Međutim prema istraživanjima lingvističke geografije, jezične, etničke i državne granice se ne moraju uvijek poklapati. Etnički slične grupe ponekad se služe genetski i tipološki veoma različitim jezicima (Finci

prema drugim Skandinavcima). Obratno, isti jezik često služi različitim rasama (crnci i bijelci u SAD). Odnosno, jedna se etnička zajednica ne služi uvijek jednim jezikom (Belgijanci francuskim i flamanskim, Švicarci njemačkim, francuskim, talijanskim). I obrnuto, jedan jezik može služiti više nacija: njemački Nijemcima i Austrijancima, engleski Englezima, Amerikancima, Kanadanima. Stvar se komplicira ako se uzme jezična situacija nacionalnih manjina. Jezik i ne mora biti trajno obilježje neke etničke grupe. Postoje povijesne situacije kad se on napušta i zamjenjuje nekim drugim politički i gospodarski prestižnijim i "globalnim".

Međutim, što se tiče kulture, rječnik jednog jezika dosta vjerno odražava kulturne datosti i potrebe zajednice koja se njima služi. Jezikom se, među ostalim prenosi kultura te društvene varijable kao što jesu klasna pripadnost ili status govornika utječu na društveno ponašanje. Jezik komunikacije izražava sustav vrijednosti neke kulture. Za Saphira, upravo od stupnja razvijenosti jezika ovisi razvoj kulture kao cjeline, (Saphir, 1974: 19), a za Hymesa jezik je pokazatelj i odraz kulture (Hymes, 1974: 37). Ipak, dublji identitet jednog jezika nije u prirodi sadržaja koje on izražava i koji su registrirani u rječniku, već u osobitom načinu njihovog izražavanja tj. u gramatičkoj formi. Zato je moguće da nesrodni jezici sudjeluju u istoj kulturi, a da isti jezik služi različitim kulturama (Bugarski, 2003: 83.). Npr. Balkan je heterogeniji kulturno nego jezično, a SAD i V. Britanija obrnuto. Kod jezika i država stvari su jasne na prvi pogled: broj jezika je dvadeset i pet puta veći od broja postojećih država. Ovom nesrazmjeru najviše doprinose višenacionalne i višejezične države. Postoji primjetna sociolingvistička uvjetovanost identifikacijske kategorije jezika: načelno ona ovisi o uvjetima u kojim živi zajednica koja ga govori. U zemljama blagostanja će etnička zajednica manje ovisiti o posebnosti vlastitog jezika, dok on dobiva značenje kao garancija opstanka za zajednice čija je egzistencija ugrožena okupacijom ili dominacijom neke etničke većine. Iako je vrlo teško definirati jezik sa znanstvenog gledišta genetske lingvistike², njegova očitovana funkcija faktora etničke, klasne, kulturne i druge identifikacije je dio društvene zbilje i sadrži kriterije po kojima se ta zbilja ostvaruje i u modernom se svijetu i dalje koristi kao oruđe društveno-političke propagande i svakovrsne demagogije (Bugarski, 2003: 85).

Kulturna pripadnost izvodi se iz zajedničkog društveno-kulturnog modela koji sadrži niz elemenata među kojima su uz kulturu, religiju, povijest, jezik, životni prostor, svijest o pripadnosti nekom etnosu/naciji,

² Teško je odrediti što je jezik u genetskolingvističkom smislu, a što dijalekt. Još je teže odlučiti kojem jeziku pripadaju pojedini dijalekti. Nije uvijek posve jasno gdje su granice, gdje započinje dijalekti jezika A, a gdje jezika B.

odnosno identifikacija sa sustavima vrijednosti čiji su parametri navedeni fenomen.

I kultura i jezik bitni su elementi čovjekova individualnog i kolektivnog identiteta. Na partikularnoj razini načelni je slučaj kada ljudi svoj identitet pronalaze u pojedinačnom jeziku i pojedinačnoj kulturi, smatrajući da njegova determinacija i identitet proizlaze iz njegova pripadanja nekoj zajednici s kojom dijeli jezik, kulturu te i etničku ili nacionalnu istorodnost. Međutim jezične, kulturne, pa i etničke/nacionalne zajednice samo se u izuzetnim slučajevima u potpunosti međusobno podudaraju. Iskustvo nam govori da najčešće takve zajednice nisu homogene nit koherentne, jer se u modernim društvima kulture, jezici i etnije na različite načine prožimaju i isprepliću. Geografski prostor jezične zajednice nije nužno prostor i jedne kulturne zajednice. U njemu se može susretati veći broj različitih kultura ili može biti djelom nekog većeg kulturnog prostora. Iako se identitet izvodi načelno jednoznačno iz podudarnosti i koherentnosti jezika kulture i etnije, kao potrebnog biološkog predujeta cjelovitosti ličnosti, ono je zbog generalne nepodudarnosti ovih triju parametara, najčešće ideološki uvjetovano. Multikulturalna i polilingvalna društva su dokaz da izbor identiteta nije zauvijek zadan unaprijed, već ovisi o čitavom nizu faktora koji proizlaze iz objektivnog socijalno-povijesnog konteksta. Neki su rezultat kolektivnih pritisaka, a neki osobnog individualnog odabira. Jer ne postoji genetski čista kultura. Ona je uvijek legura, kompozit.

O važnosti kulture u znanosti o jeziku malo se govorilo sve do sredine šezdesetih godina. Lingvisti su (strukturalisti) od vremena Saussurea do Chomskog proučavali jezik u njegovom "čistom i apstraktnom obliku", kao "zatvoren sustav", ne uzimajući u obzir njegov društveno-kulturni aspekt. Razvojem sociolingvistike, također šezdesetih godina 20. stoljeća, jezik se počeo proučavati unutar kulture i društva u kojem djeluje. Tome su doprinijela proučavanja kulturnih antropologa koji su smatrali da kultura nije materijalna pojava već očitovanje modusa na koji ljudi percipiraju, povezuju i interpretiraju stvarnost, sebe i druge u njoj. Tako ono što oni čine i govore, njihovi društveni angažmani, događaji su proizvod ili nusproizvod njihove kulture. Malinovski je još 1946. izjavio da je "jezik duboko usađen u kulturnu stvarnost" te je prije svega kulturni i društveni fenomen. Goodenough jezik definira u istim okvirima kao i kulturu (1964: 37). Jezik jedne zajednice je zapravo aspekt njezine kulture, a Nida ide još dalje kad kaže da se "riječi ne mogu ispravno razumjeti bez poznavanja lokalnih kulturnih fenomena koje simboliziraju (1964: 97). Levi-Strauss smatra da je odnos jezika i kulture jedan od najkompliciranijih što postoje. Stoga su fenomeni kulture i jezika *conditio sine qua non*. Kultura se prenosi i usvaja

uglavnom putem jezika. U tom smislu nezaobilazna je Sapir-Whorfova teza da doživljavamo svijet onako kako nam nalaže naš izvorni jezik. Znači da struktura jezika oblikuje misao, jezik nam određuje kako spoznajemo svijet, stvara naš svjetonazor i određuje, prema tome kako ćemo organizirati naš društveni život. Jezik ustrojava naše iskustvo, ali nipošto ne služi samo za to da prenese poruku o tom iskustvu.

Na temelju ovakvih tvrdnji jezik se mora promatrati u svojoj višestrukoj funkciji: kao proizvod kulture, kao dio kulture i, napokon, kao uvjet kulture. (Lèvi-Strauss, 1958: 78). Jezik kao uvjet kulture ili njegov proizvođač najočitiše se iskazuje u dijakroniji jer su velik dio ljudskog iskustva i njegova povijest pohranjeni i u jeziku kao skupu prije iskazanih jezičnih sadržaja. A budući da kultura bitno korespondira sa svojom tradicijom i prošlosti, prijašnja jezična djelatnost aktivno sudjeluje u njezinu sadašnjem proizvođenju.

Jezik je jedan od najbitnijih identifikatora kulturnog identiteta. Predstavlja najvažniji mehanizam interiorizacije posredujući od najranijeg djetinjstva u usvajanju osnovnih kulturnih vrijednosti društva. On nije samo sredstvo interakcije s drugima, nego je nužan za oblikovanje vlastitog iskustva. Pojedinaac razvija jezikom, kao sredstvom primarne enkulturacije,³ osjećaj pripadnosti, prvo u širem krugu obitelji, a kasnije u širim društvenim grupama u koje je uključen na najrazličitije načine, ali i cjelinama kao što je nacija ili određeni civilizacijski kompleks. Svladavanje jezika nerazlučiv je dio procesa oblikovanja osobnog i istovremeno kolektivnog identiteta. Jezik je najjači identifikacijski agens. Nemogućnost sporazumijevanja izaziva osjećaj otuđenosti koju ne može prevladati nikakva privlačnost, simpatija, pa čak ni ljubav (Weinrich, 2005: 45). Weinrich smatra da je u mitu o babilonskoj kuli riječ i o psihološkoj funkciji nadilaženja tog dominirajućeg osjećaja tuđeg i drugosti pred osobama koje ne govore naš jezik. Ovaj mit ukazuje na činjenicu da je cijeli ljudski rod govorio jednim te istim jezikom, a da su različiti i nerazumljivi jezici predstavljali Božju kaznu graditeljima babilonske kule koji su je htjeli dosegnuti.

Naime, jezik ne mora biti presudan identifikator kulturnog identiteta jer postoje situacije u kojima pojedinac, pa i čitave grupe, pripadaju istodobno dvjema kulturama koje su ponekad srodne (jezikom, poviješću, političko-društvenim okolnostima), a u nekim drugim slučajevima nespojive. Kriza identiteta nastupa kada se pojedinac suočava s

³ Ovaj termin uvodi Mellvil Herskovitz u knjizi *Kulturna antropologija*, a označava proces usvajanja kulturnih vrijednosti, simboličkih praksi i njihovih značenja. Prihvatili su ga kulturolozi, antropolozi i razlikuje se od termina socijalizacija koji upotrebljavaju sociolozi za proces usvajanja društvenih uloga i normi. *Kultura* Beograd 1970., 12, 54 -112.

činjenicom da identitet internaliziran primarnom enkulturacijom nije jedini i jedino mogući. Kroz povijest, a naročito danas u modernim državama svjedoci smo postojanja višenacionalnih zajednica koje su geografski i politički određene i u tom smislu predstavljaju zatvorene sustave, ali se različiti jezici unutar njih ukrštaju, interferiraju, posuđuju jedan od drugog. Kada je riječ o multikulturalizmu, a jezik jest dio kulture jednog naroda, ne može se zanemariti uloga koju jedan narod ima u oblikovanju, kreiranju, normiranju svog jezika koji on kao takav posjeduje. Iako standardizacijom smatramo društveno-politički čin jednog naroda koji njime želi sebe predstaviti i sudjelovati u međucivilizacijskom djelovanju i vlastitoj civilizacijskoj nadogradnji, važno je reći da pod jezikom kao društveno-komunikacijskim sredstvom podrazumijevamo bilo koji jezični idiom, varijantu, dijalekt. Zato možemo govoriti o multikulturalnosti unutar jedne nacije koja za rezultat može imati bi/polilingvizam koji se očituje u književnosti, filozofiji, znanosti ali i u simboličnim praksama svakodnevnog života, pretočenih u jezičnu poruku, u dimenziju jezika kao instrumenta kulture i tako osposobljenih da komuniciraju s drugima zadobivši socijalnu dimenziju. Međutim, jezična djelatnost i kultura ne potvrđuju se međusobno i uvjetuju jedna drugu samo u pozitivnom smislu. Oni se mogu nalaziti i u nekoj vrsti antagonističkog odnosa. Tako procesi glotofagije koje je opisao Luis-Jean Calvet, bez obzira događaju li se između različitih jezičnih zajednica, npr. u relaciji jezika kolonizatora i jezika koloniziranih društvenih zajednica ili unutar jedne zajednice, npr. tijekom procesa standardizacije, uvijek pridonose i poništavanju elemenata "slabije" kulture. Prestižne kulture nerijetko dovode do slabljenja pa i nestanka zatečenih jezika. Osim toga, multikulturalnost i njezina bi/polilingvanost može rezultirati krizom identiteta koji teži da se identitet definira jednoznačno i iz nužne podudarnosti naroda/nacije, jezika i kulture.

Sam po sebi nijedan jezik nije dominantan. Suvremena lingvistika odigrala je veliku ulogu svojim inzistiranjem na unutarnjoj ravnopravnosti svih jezika u smislu da je svaki od njih odgovarajuće sredstvo za obavljanje komunikacijskih potreba kolektiva čiju kulturu izražava.

Međutim, dok jedni pretežno ostaju u okvirima uskih potreba pojedinih zajednica, drugi se razvijaju nalazeći nova izražajna sredstva kako bi slijedili sve širi raspon društvenih potreba svojih govornih zajednica koje se brže razvijaju. Razvijenost jezika kao društveni, a ne lingvistički kriterij stvara razliku na dominantne i manjinske, podređene jezike. Njihovi se potencijali, unatoč temeljno jednakoj startnoj poziciji, ostvaruju neujednačeno ovisno o sklopu povijesnih, društvenih i kulturnih okolnosti.

Dominantni jezik postaje takav kada se njime služe govornici politički, gospodarski i teritorijalno dominantne skupine. To je jezik presti-

ža, a skupina koja ga ne govori nalazi se u manjinskoj i podređenoj ulozi. Dolazimo do vrlo realnih problema od koji neki zadiru u ostvarivanje osnovnih ljudskih prava. Kada faktor jezičnog prestiža zauzme prostor privatne komunikacije nestaju manjinski jezici te se smanjuje mogućnost očuvanja vlastitog kulturnog nasljeđa i dolazi do krize identiteta. U takvim se situacijama pristupa jezičnom planiranju u okviru jezične politike, odnosno svjesnom usmjeravanju jezičnog razvoja u okvirima izvanjezičnog vrednovanja, a u svrhu ostvarivanja širih društvenih ciljeva.

Kada se preko jezika ističu razlike između govornika pojedinaca i kolektiva, u kulturi dolazi do situacije jezičnog diskontinuiteta, čimbenika velike nestabilnosti koja pridonosi uklopivosti/neuklopivosti u jedinstvenu kulturnu maticu. To je situacija koja očituje rubne pojave, odnosno kulturne situaciju više ili manje izvan dominantnih vladajućih kulturnih fenomena kakvi su tekstovi nastali u teritorijalnom, jezičnom, kulturalnom, egzistencijalnom egzilu. Taj dio nestabilnog i kolebljivog kulturnog identiteta aktualizirali su kulturološki studiji sedamdesetih godina 20. stoljeća, reinterpetirajući ih u njihovoj kompleksnoj ideološkoj funkciji, raskrinkavajući mehanizme učvršćenja i reprodukcije ideologije koji prate susret s Drugim. Takva jezična ambivalentna situacija prelazi granice i sa svoje nove pozicije prepričava i interpretira priču o Drugom i Drugosti na temelju jezične razlike i prava na nju, kao priču o osobnom iskustvu. Takav jezični subjekt, (egzilantski, manjinski, društveno i kulturalno podčinjeni) posvuda postaje Drugi. Drugi u svojoj novoj sredini, Drugi za svoju staru sredinu. On posvuda nosi prokletstvo pripadanja drugom mjestu. Uvijek se i posvuda uspoređuje. Kada bi oni u novoj sredini i pronašao bliskost duha, za njih ništa ne bi moglo biti slično bivšim iskustvima – ni sam jezik, ni jezični sustav kulturalnih simbola, ni životna povijest.

Suvremena sociolingvistika u tom je smislu komplementarna s postkolonijalnim studijima, jer opis Drugog i Drugosti odnosno doživljaj sebe kao Drugog u jeziku i govoru postaje funkcionalno sredstvo u rukama dominantne ideologije koja se koristi generiranjem slika koje opravdavaju intervencije u »manje razvijenim« sredinama i dijelovima svijeta i njihovim inferiornim jezicima.

Literatura:

Anderson. Benedict.1990. *Nacija izmišljena zajednica*. Zagreb: Školska knjiga

Brozović. Dalibor 1963.-1964. *O jezičnoj porodici i standardnim oblicima njezinih članova* u Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 5; 21-34

Brozović. Dalibor. 1996. *Sociolingvistika prema genetskoj i tipološkoj lingvistici*. Suvremena lingvistika.

- Brozović. Dalibor. 2003. *Genetsko lingvistički i sociolingvistički kriteriji u sistematizaciji južnoslavenskih idioma*. U: Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband, 57, 45-52
- Brozović. Dalibor. 1998. *Etničnost i jezik: uvodno razmatranje*. U: Ružica Čičak-Chand & Josip Kumpes (ur.) Etničnost, nacija i identitet. Hrvatska i Europa. Zagreb. Institut za migracije i narodnosti. Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo. 171-80
- Bugarski. Ranko. 1986. *Jezik u društvu*. Beograd: Prosveta
- Bugarski. Ranko. 1996. *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd. Čigoj štampa, XX vek
- Bugarski. Ranko. 1997. *Jezici*. Beograd. Čigoj štampa, XX vek
- Bugarski. Ranko. 1982. *Jezik i kultura sa sociolingvističkog stanovišta*. U: Stojnić, M. (ur.) Jezik i kultura u nastavi stranih jezika. Beograd. Zavod za udžbenike. 38-44
- Chambers. J.K. & Trudgill. Peter. 1998. *Dialectology*. Chambridge. Chambridge University Press
- Daneš. František. 1976. *Herausbildung und Reform von Standardsprachen*. U: Ammon & Dittmar & Klaus, (ur.) Sociolinguistics. An International Handbook of Science of Language and Society
- Fishman. Josua A. 1982. *Handbook of Language and Ethnic Identity*. New York. Oxford: Oxford University Press
- Grbić. Jadranka. 1998. *Jezik i govor kao komponente pripadnosti zajednice*. U: Ružica Čičak-Chand & Josip Kumpes (ur.) Etničnost, nacija i identitet. Hrvatska i Europa. Zagreb. Institut za migracije i narodnosti. Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Haugen. Einar. 1974. *Dijalekt, jezik i nacija*. Kultura, 25. 74-88
- Katičić. Radoslav. 1992. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb. Školska knjiga
- Kloss. Heinz. 1987. *Abstandsprache und Ausbausprache*. U: Ammon & Dittmar & Klaus, (ur.) Sociolinguistics. An International Handbook of Science of Language and Society
- Peti-Stantić. Anita. 2008. *Jezik naš i/ili njihov*. Vježbe iz poredbene povijesti južnoslavenskih standardizacijskih procesa. Zagreb. Srednja Europa.